

WŁADYSŁAW MAREK KOLASA

PRASA POLSKA NA POCZĄTKU DOBY ZABORÓW (1795–1815) JAKO OBIEKT REFLEKSJI HISTORYCZNEJ

Zgodnym zdaniem historyków prasa polska wydawana w okresie między trzecim rozbiorem a powstaniem Królestwa Polskiego pograżyła się w zapaści. Utrata państwowości, a w ślad za tym podległość zapisom cenzury państw zaborczych oraz wzmożony okres działań wojennych na arenie europejskiej (wojny napoleońskie) nie sprzyjały jakimkolwiek inicjatywom. Skalę upadku czytelnie ilustrują nakłady. Ze szczytkowych przekazów wiadomo, że u progu XIX wieku dwie czołowe polskie gazety (*Gazeta Warszawska* i *Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego*) straciły ponad połowę czytelników i w latach 1799–1801 drukowały łącznie nie więcej niż 850–1270 egzemplarzy¹. W świetle tego trafna wydaje się opinia Jerzego Łojka, że „wydawnictwa prasowe oscylowały nieustannie na granicy bankructwa”². Dodajmy, że w okresie tym nie zmieniła się ani organizacja redakcji, ani realizacja techniczna – zatem gazety kontynuowały model wypracowany jeszcze w XVIII wieku.

Mimo rozmaitych ograniczeń prasa polska 1795–1815 podlegała jednak stopniowej ewolucji, której największe nasilenie nastąpiło w epoce napoleońskiej. Po pierwsze – pojawiły się wtedy pierwsze trwałe wydawnictwa w ośrodkach pozastołecznych. Poza Warszawą, gdzie nieprzerwanie drukowano *Gazetę Warszawską* i *Gazetę Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego*, stabilne gazety wydawano już w Krakowie, Poznaniu, Lwowie, Wilnie i Toruniu. Po wtóre – prasa informacyjna zaczęła się różnicować typologicznie. W czasie Księstwa Warszawskiego pojawiły się nieznanne wcześniej tygodniowe dzienniki departamentowe (załączki późniejszej prasy prowincjonalnej), które drukowano w Bydgoszczy, Płocku, Kaliszu i Radomiu oraz dwóch miastach municypalnych (Warszawie

¹ J. Łojek: Nakłady gazet w Warszawie pod zaborem pruskim 1796–1805, *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* 1967, z. 1, s. 163–166.

² J. Łojek: Prasa polska w latach 1661–1831, [w:] Prasa polska w latach 1661–1864, Warszawa 1976, s. 61.

i Krakowie). Trzecim wreszcie *novum* tego okresu były wydawnictwa urzędowe i promulgacyjne (6 tytułów), które także okazały się trwałe, oraz pisma propagandowe (6), drukowane w czasie wojny z Rosją w roku 1812.

Wymownym wskaźnikiem kondycji prasy polskiej tego okresu jest jej obraz statystyczny, który jasno wskazuje na stan stagnacji (wykres 1). Według niepełnych danych zebranych przez Jerzego Łojka³, w latach 1795–1815 ukazywało się na ziemiach polskich 75 tytułów, z czego jedynie 25 przetrwało dłużej niż dwa lata; a zatem dominowały efemerydy (67%). Z liczby tej ponad połowa (ok. 45) przypada na lata 1807–1815 i była drukowana w granicach Księstwa Warszawskiego (35) oraz Wilnie (5) i Lwowie (3). W ogólnym rozrachunku ruch był nikły. Nie licząc krótkotrwałego wzrostu z roku 1812 (który spowodowały warszawskie pisma propagandowe), liczba jednocześnie wydawanych tytułów oscylowała bowiem między 14 a 16.

Pewne różnice w tak naszkicowanym obrazie wprowadziły ustalenia Kazimierza Ossowskiego, opublikowane w 2004 roku⁴. Autor odnotował bowiem skrupulatnie warszawskie pisma propagandowe, urzędowe i promulgacyjne (wykres 1), lecz – podkreślmy – nie zmieniły one ogólnego obrazu rynku opisanego uprzednio przez Łojka.

Naukowa refleksja na temat dziennikarstwa tych czasów przed 1939 rokiem w praktyce nie istniała. Niewiele informacji o prasie tego okresu zawierały dzieła pionierów prasoznawstwa (F.M. Sobieszcańskiego, S.J. Czarnowskiego, P. Chmielowskiego, S. Gorskiego)⁵, pojedyncze zaś przyczynki lub fragmenty większych opracowań należały do rzadkości⁶. Zasadniczo więc cały dorobek w tym zakresie powstał dopiero po wojnie.

Zainteresowanie analizowaną tematyką było jednak na tle innych epok wyjątkowo małe. Po 1945 roku ukazało się na ten temat tylko 61 publikacji cytowanych 118 razy [w tym 42 poniżej granicy *half-life*], co stanowiło 5% ogólnej liczby opracowań na temat prasy do 1864 roku i jedynie 1,6% uzyskanych cytowań⁷.

³ J. Łojek: Bibliografia prasy polskiej 1661–1831, Warszawa 1965, *passim*.

⁴ K. Ossowski: Prasa Księstwa Warszawskiego, Warszawa 2004, s. 384–402; Bibliograficzny spis tytułów prasy Księstwa Warszawskiego.

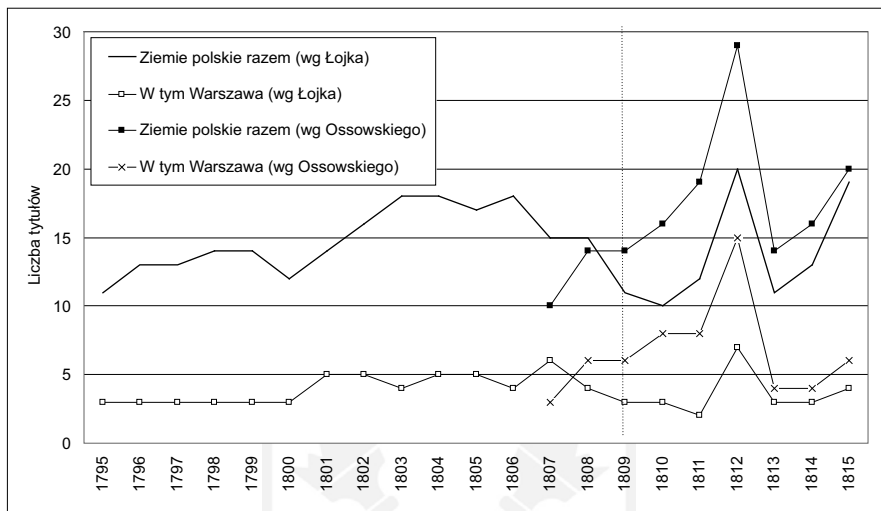
⁵ M.in.: F.M. Sobieszcański: Czasopisma polskie, [w:] Encyklopedia powszechna Orgelbranda, t. 6, Warszawa 1861, s. 304–353; S.J. Czarnowski: Dziennikarstwo słowiańskie i polskie, Kraków 1895; tenże: Literatura perjodyczna i jej rozwój, t. 2, Kraków 1895; P. Chmielowski: Dziennikarstwo polskie, [w:] Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana, t. 18, Warszawa 1896, s. 624–636; S. Gorski: Dziennikarstwo polskie: zarys historyczny, Warszawa 1905.

⁶ Np. R. Prümers: Die hundertjährige Geschichte der *Posener Zeitung*, *Posener Zeitung*, Jg. 101 (1894), nr 69, s. 2–19; W. Bruchnański: Czasopiśmiennictwo galicyjskie 1773–1811, [w:] Stulecie *Gazety Lwowskiej* 1811–1911, t. 1, Lwów 1911, s. 1–117; W. Ciechowski: Czasopisma polskie na Litwie, *Kwartalnik Litewski* 1910, nr 1, s. 39–66; 1910, nr 3, s. 14–40; 1910, nr 4, s. 67–96; 1911, nr 5, s. 101–124; K. Bąkowski: Dziennikarstwo krakowskie do 1848 roku, *Rocznik Krakowski*, t. 8 (1906), s. 129–188.

⁷ Artykuł kontynuuje wątki opublikowane w artykule: W.M. Kolaś: Kierunki badań nad prasą polską XVIII stulecia, *Zeszyty Prasoznawcze* 2012, nr 1/2, s. 77–99. Szczegóły metodologiczne i zasady obliczeń zostały tam przedstawione w przyp. 10–12.

Niekorzystny bilans pogłębiało także rozdrobnienie badań, gdyż jedynie 16 publikacji miało charakter syntetyzujący, zaś 45 pozostałych to przyczynki na temat historii poszczególnych gazet i czasopism.

Wykres 1. Prasa polska w latach 1795–1815⁸

Mimo iż problematyką tą zajmowało się stosunkowo liczne grono autorów (49 badaczy), to jedynie dwoje z nich miało na tym polu większe osiągnięcia: Kazimierz Ossowski (5 prac) [8 cytowań] oraz Marian Kallas (6) [7]. Doraźnie ukazywały się też ważne prace innych autorów: Tadeusza Łepkowskiego (1) [10] i Jerzego Łojka (1) [3], lecz były to wyjątki, gdyż zdecydowana większość autorów (44 osoby) miała z badaną problematyką kontakt okazjonalny. Wskazane rozdrobnienie wynikało w dużej mierze z nielicznych dysertacji na rozważany temat (3 doktoraty)⁹ i sprawiało, że publikacje pojawiały się rzadko i niesystematycznie. Bez większych uproszczeń można stwierdzić, że aż do końca lat 80. powstawały

⁸ Obliczenia własne na podstawie: J. Łojek: Bibliografia prasy polskiej 1661–1831, jw.; K. Ossowski: Prasa Księstwa Warszawskiego..., jw.

⁹ Ściśle w ramach badanego okresu mieści się tylko dysertacja Kazimierza Ossowskiego: Prasa Księstwa Warszawskiego. Instytucje – twórcy – odbiorcy (IBL PAN, 2001, promotor T. Kostkiewiczowa). Inne prace miały z badaną tematyką luźniejszy związek: W. Krotos: Prasa krakowska lat 1795–1830 jako nośnik treści literackich (Uniwersytet Gdański, 1985, prom. K. Głombowski); S. Przybyszewski: U źródeł prasy urzędowej. Wybrane gatunki w Dziennikach Tygodniowych Departamentu Bydgoskiego z roku 1811 i 1812 (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, 2004, prom. E. Wolnicz-Pawłowska).

na ten temat jedynie przyczynki, nasilenie zaś badań rozpoczęło się dopiero w latach 90. i zostało uwieńczone monografią wydaną w roku 2004.

Pierwszą ważną pracę na rozważany temat napisał w 1960 roku Tadeusz Łepkowski [10]¹⁰, który przedstawił proces kształtowania się propagandy w epoce napoleońskiej. Niespełna dekadę później wiedzę tę nieznacznie poszerzyli: Jerzy Łojek [3]¹¹, pisząc o czytelnictwie gazet tego okresu, oraz Alina Słomkowska, która zasygnalizowała wybrane problemy rozwoju prasy rządowej¹². Od 1969 roku datuje się natomiast początek prac Mariana Kallasa (6) [7], którego zasługi na polu poznania prasy urzędowej epoki napoleońskiej są trudne do przecenienia. Późniejszy autor znanej pracy „Konstytucja Księstwa Warszawskiego” (Toruń 1970) wydał m.in. w 1971 roku syntetyczny artykuł na temat dzienników departamentowych [3]¹³, który równolegle został uzupełniony cyklem monografii (5) [4]¹⁴. Dodajmy, że aż do końca lat 80. było to jedyne dobrze zbadane pole, które z czasem uzupełniali następcy¹⁵. W niewielkim stopniu zajmowano się natomiast prasą codzienną. Z wyjątkiem *Gazety Krakowskiej* [6]¹⁶ i *Dziennika Patriotycznych Polityków* [1]¹⁷ obszarami białych plam pozostały prawie wszystkie gazety stołeczne i prowincjonalne¹⁸, w szczególności *Gazeta Warszawska*, *Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego*, wileński *Kurier Litewski* oraz gazety niemieckojęzyczne (warszawski *Warschauer Intelligenzblatt*, krakowski *Krakauer Zeitung*, lwowskie *Lemberger Wöchentliche Anzeigen*, *Lemberger Kaiserlich-Königliches Privilegirtes Intelligenzblatt*, *Lemberger Zeitung*,

¹⁰ T. Łepkowski: Propaganda napoleońska w Księstwie Warszawskim, *Przegląd Historyczny* 1962, z. 1, s. 51–85 [10].

¹¹ J. Łojek: Nakłady gazet w Warszawie pod zaborem pruskim 1796–1805, jw., s. 163–166 [3].

¹² A. Słomkowska: Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1838), Warszawa 1969 [13] – praca ta wbrew tytułowi tylko w nieznacznym stopniu dotyczy okresu 1807–1815. Problemom prasy w tych latach autorka poświęciła tylko krótki fragment (s. 34–42).

¹³ M. Kallas: Dzienniki departamentowe w czasach Księstwa Warszawskiego (1808–1815), *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* 1971, z. 1, s. 5–31 [3].

¹⁴ M. Kallas: *Bydgoski Dziennik Departamentowy* na tle czasopism urzędowych Księstwa Warszawskiego, Prace Komisji Historii, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, nr 6 (1969), s. 5–44 [2]; tenże: *Gazeta Bydgoska* z roku 1810, Prace Komisji Historii, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, nr 7 (1970), s. 103–118; tenże: *Dzienne Doniesienia* (warszawskie): czasopismo z lat 1807–1808, *Rocznik Warszawski* R. 30 (1972), s. 141–149; tenże: *Dziennik Departamentowy Krakowski* (1812–1815) na tle wydawnictw urzędowych z czasów Księstwa Warszawskiego, *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* 1972, z. 3, s. 317–327 [2]; tenże: *Dziennik Departamentowy Warszawski* – czasopismo urzędowe z czasów Księstwa Warszawskiego, *Rocznik Warszawski* R. 15 (1979), s. 359–368.

¹⁵ A. Kociszewski: *Dziennik Departamentowy Płocki* (Płock; 1810), *Rocznik Mazowiecki*, t. 7 (1979), s. 233–243; S. Folfasiński: *Dziennik Departamentu Kaliskiego* (Kalisz; 1808), *Ruch Literacki* 1986, z. 1, s. 39–49.

¹⁶ W. Bieńkowski: Jan Maj – założyciel i pierwszy redaktor *Gazety Krakowskiej* w latach 1796–1831, *Prasa Współczesna i Dawna* 1959, nr 1/2, s. 155–166 [6].

¹⁷ H. Kozłowska: Lwowski *Dziennik Patriotycznych Polityków 1792–1798*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne, z. 55 (1976), s. 79–111 [1].

¹⁸ Jedyńm wyjątkiem jest monografia efemerycznej *Gazety Mińskiej* – R.W. Wołoszyński: Tymczasowa *Gazeta Mińska* i jej redaktor: zapomniany epizod dziennikarski wojny 1812 roku, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 1993, nr 1, s. 5–18.

toruński *Thorner Zeitung*), nadto gazety poznańskie (*Gazeta Południowo-Pruska* i *Südpreuussische Zeitung*, od 1806 roku pt. *Gazeta Poznańska* i *Posener Zeitung*). Wyjątkiem na tym tle były jedynie nieliczne analizy treści wykonywane na materiale z gazet tego okresu, podejmowane przez bibliologów i literaturoznawców, m.in. przez Wandę Krotos, Elżbietę Moszoro i Zofię Sinko (7) [5]¹⁹.

Aż do początku lat 90. jedynym syntetycznym opracowaniem na temat prasy polskiej lat 1795–1815 był krótki (9-stronicowy) rozdział pióra Jerzego Łojka pomieszczony w pierwszym tomie syntezy „Prasa polska w latach 1661–1864”²⁰. Mimo niezaprzeczalnych walorów był on jednak zbyt skrótowy i – jak się wydaje – niewolny od błędów, gdyż nie poprzedziły go odpowiednie badania podstawowe.

Okres systematycznych badań nad prasą lat 1806–1815 rozpoczął w 1992 roku Kazimierz Ossowski (5) [8], który w cyklu artykułów przybliżył problematykę prawno-prasową [1]²¹ i zagadnienia dystrybucji [1]²² oraz opisał stołeczną gazetę francuskojęzyczną *Gazette de Varsovie* (1807–1808) [1]²³, która była *signum temporis* epoki napoleońskiej. W 2004 roku ukazała się obszerna monografia „Prasa Księstwa Warszawskiego” [5]²⁴, w której autor dał systematyczny wykład wiedzy o prasie polskiej okresu 1806–1815 ukazującej się w granicach ówczesnego państwa. Praca charakteryzowała się wzorcową konstrukcją, imponowała bazą źródłową (w tym archiwalną) i bogatą dokumentacją. W dziewięciu kolejnych rozdziałach Ossowski scharakteryzował: kontekst społeczny i uwarunkowania prawne; twórców prasy; typologię prasy i jej zawartość informacyjną; ewolucję szaty graficznej; problemy ekonomiki przedsiębiorstwa prasowego, kształtowanie się nakładów i ich sprzedaż oraz zbiorowość czytelnicza; całość wieńczył rozdział statystyczny oraz bibliografia tytułów. Szczególnie wnikliwie przedstawił twórców prasy i ich ówczesne role (entrepreneur, gazeciarski, wydawca, nowiniarz i in.) oraz scharakteryzował wydawane wówczas typy wydawnictw: gazety, czasopisma urzędowe, propagandowe, literacko-historyczne, naukowe, gospodarcze, sprawozdania i satyryczne. Precyzyjnie przeanalizował też problematykę kolportażu i kwestie czytelnictwa. Monografia zdradzała sporą erudycję autora, który

¹⁹ M.in. W. Krotos: Prasa krakowska z lat 1795–1830 jako nośnik treści literackich, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny*, WSP Kraków. Prace Bibliotekoznawcze, z. 4 (1987), s. 291–298 [1] – nadto niepublikowana rozprawa doktorska pod tym samym tytułem (Uniwersytet Gdański 1985, prom. K. Głombiowski); J. Snopek: Prowincja oświecona: kultura literacka Ziemi Krakowskiej w dobie Oświecenia 1750–1815, Warszawa 1992, s. 80–95: *Czasopiśmiennictwo* [2]; E. Moszoro: Życie artystyczne w świetle prasy warszawskiej pierwszej połowy XIX wieku, Wrocław 1962 [1]; Z. Sinko: Proza fabularna w czasopiśmie polskich 1801–1830, Wrocław 1988 [1].

²⁰ J. Łojek: Prasa polska w latach 1661–1831, [w:] Prasa polska w latach 1661–1864. Warszawa 1976, s. 60–69.

²¹ K. Ossowski: Cenzura prasy w Księstwie Warszawskim, [w:] *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obieg alternatywny*, t. 1, Warszawa 1992, s. 74–121 [1].

²² K. Ossowski: Kolportaż prasy w Księstwie Warszawskim, [w:] *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury*, t. 6, Warszawa 1997, s. 11–45 [1].

²³ K. Ossowski: *Gazette de Varsovie*: francuskojęzyczna gazeta warszawska z lat 1807–1808, *Rocznik Biblioteki Narodowej*, t. 33/34 (2001), s. 197–218 [1].

²⁴ K. Ossowski: Prasa Księstwa Warszawskiego, Warszawa 2004 [5].

poznał warsztat zarówno historyka (seminarium Andrzej Zahorskiego na UW), literaturoznawcy (seminarium Teresy Kostkiewiczowej w IBL), jak i bibliologa (praca w Zakładzie Badań Historii Czytelnictwa Biblioteki Narodowej). Zlepek doświadczeń sprawił, że praca cechowała się szeroką perspektywą, wniosła wiele nowych wątków do dyskursu prasoznawczego. Wartość pracy docenili recenzenci, którzy zgodnie podkreślali wysokie walory opracowania²⁵. Jakkolwiek książka Ossowskiego zdawała się wyczerpywać zagadnienie, warto zwrócić uwagę, że poza granicami Księstwa Warszawskiego pozostawały dwa duże ośrodki prasowe (Lwów i Wilno), gdzie wydawano ówczesnie siedem pism, prasa zaś tych miast (poza fragmentami książki Mariana Tyrowicza [18]²⁶) nie doczekała się po wojnie żadnych specjalnych opracowań.

Dopełnieniem wskazanych badań były nieliczne prace nad czasopiśmiennictwem (28) [7]. Rynek czasopism badanego okresu był jednak bardzo ubogi i rzadko obfitował w godne odnotowania zjawiska. Wśród niewielu tytułów, które zapisały się w historii, uwagę badaczy absorbowwały jedynie: poznański *Co Tydzień* (3) [2] Ignacego Krasickiego, *Nowy Pamiętnik Warszawski* (3) [1], założony przez Franciszka K. Dmochowskiego, *Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk* (5) [1], *Dziennik Ekonomiczny Zamojski* (4) [2], *Dziennik Zdrowia dla Wszystkich Stanów* (5), pierwszy *Tygodnik Wileński* (1804) oraz *Pamiętnik Warszawski* (2)²⁷, organ Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, redagowany przez Ludwika Osińskiego.

²⁵ Rec. Z. Goliński: *Rocznik Biblioteki Narodowej*, t. 37/38 (2006), s. 420–424; tenże: *Wiek Oświecenia*, t. 21 (2005), s. 375–378; J. Osica: *Studia Medioznawcze* 2005, nr 2, s. 173–177.

²⁶ M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1850*, Kraków 1979 [18].

²⁷ M.in. J. Gawalkiewicz: Krasicki w czasopiśmie *Co tydzień, Pamiętnik Literacki* 1952, z. 3/4, s. 867–893 [2]; J. Rudnicka: Z dziejów czasopisma Ignacego Krasickiego *Co tydzień, Rocznik Biblioteki Narodowej*, R. 2 (1966), s. 289–296; A. Giermańska-Szłak: *Nowy Pamiętnik Warszawski (1801–1805)* F.K. Dmochowskiego, *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2001, z. 2, s. 5–25 [1]; M. Korczyńska-Derkacz: *Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk (1802–1831)* źródłem informacji o nauce, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo*, nr 23 (2000), s. 111–125; B. Sroczyńska: *Dziennik Ekonomiczny Zamojski (1803–1804)* i jego redaktorzy Bazyl Kukulnik i Wojciech Gutkowski, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 1984, nr 3, s. 5–14 [2]; A. Pruszyńska: Pierwsze polskie czasopisma higieniczne: *Dziennik Zdrowia dla Wszystkich Stanów, Przyjaciel Zdrowia*: dzieje i problematyka, *Hygeia* 2003, nr 37, s. 138–187; 2004, nr 36, s. 107–152; Z. Skwarczyński: W szkole sentymentalizmu: *Tygodnik Wileński* z 1804 r., Łódź 1958 [1]; P. Lenar: *Pamiętnik Warszawski* Ludwika Osińskiego (1809–1810), *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2004, z. 1, s. 5–20; nadto kilka bibliografii zawartości.

Key words: 17th–19th centuries Polish press, historiography, history, research

SUMMARY

Władysław Marek Kolasa: POLISH PRESS AT THE BEGINNING OF THE PARTITION ERA (1795–1815) AS AN OBJECT OF HISTORICAL REFLECTION

This article briefly describes the Polish press from the years 1795–1815 and discusses the trends and results of research carried out in this field by historians after 1945. The citation analysis was widely used to evaluate the research achievements. Researchers showed little interest in the press of that time. Only 49 scholars in total worked in this area and they published 61 works cited 118 times within the parent discourse (history of the press) [including 42 times below the half-life period]. Kazimierz Ossowski (5 works) [8 citations] and Marian Kallas (6 works) [7 citations] could boast the greatest achievements in this field. The works published by Tadeusz Łepkowski [10] and Jerzy Łojek [3] also deserve attention. The greatest achievement in the analyzed area is a monograph by K. Ossowski “Prasa Księstwa Warszawskiego” (Warsaw, 2004). Other topics received much less attention. One also lacks synthetic analyses for the period 1796–1806 and monographs of the then leading newspapers, especially “Gazeta Warszawska” and “Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”.

